

NUQSONI BOR BO‘LGAN BOLALARNI IJTIMOY HAYOTGA TAYYORLASHDA INKLYUZIV TA‘LIMNING O‘RNI

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Boshlang‘ich
ta‘lim yo‘nalishi talabasi **Bo‘rinorova Dilshoda**
Ilmiy rahbar: **A.A.Xaitov**

Annotasiya: Mazkur maqolada yurtimizdagi imkoniyati cheklangan bolalar hamda ular uchun yaratilayotgan barcha shart-sharoitlar, nuqsoni bor bolalarni sog‘lom bolalar bilan birga o‘qitish orqali ijtimoiy hayotda o‘z o‘rnini topishga katta e‘tibor berilayotgani haqida umumiy tavsif berilgan.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta‘lim, o‘quvchilar, imkoniyati cheklangan bolalar, ijtimoiy hayot, sog‘lom bolalar, jamiyat.

Bugungi kunda Respublikamiz miqiyosida bir qancha islohotlar amalga oshirilmoqda. Barcha islohotlarning zahirida, eng avvalo yosh avlodni barkamol shaxs bo‘lib yetishishi, hech kimdan kam bo‘lmay ulg‘ayishi hamda dunyo arenalarini zabt eta oladigan farzandlarni tarbiyalash asosiy dolzarb masala hisoblanadi. Ayniqsa nogiron, rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan, ota-ona qaramog‘isiz qolgan yetim bolalarni ijtimoiy himoya qilish har doim jamiyatning dolzarb vazifasidir. Ushbu vazifani amalga oshirish maqsadida Respublikamizda nuqsoni bo‘lgan bolalarning huquq va erkinliklarini ta‘minlash, zarur shart-sharoitlar yaratish, turmush faoliyatidagi cheklanishlarni bartaraf etish hamda ular uchun ta‘limni tashkil etish uchun bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi tomonidan 2007-yil „O‘zbekistonda inklyuziv ta‘lim loyihasi amalga oshirildi. Bu loyihada O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi, Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi, Navoiy shahridagi «Umr» imkoniyati cheklangan bolalarga yordam berish markazi, Samarqand shahridagi «Hayot» nomli nogironlarga yordam berish markazi, Jizzax shahridagi «Istiqbolli avlod» markazi, Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahridagi «Umid» tashabbuslarga ko‘mak berish va rivojlantirish markazi, Termiz shahridagi «Imkon» imkoniyati cheklangan bolalar va oilalarga ko‘mak berish markazi, Farg‘ona viloyatining Qo‘qon shahridagi «Ziyo» maxsus zaruratli bolalarga ijtimoiy ko‘mak berish markazi, maqsadli hududlar hokimliklari, O‘zbekistondagi Shvetsariya elchixonasi hamkorlik qilishdi. Ushbu loyiha doirasida Toshkent, Guliston, Qarshi, Samarqand, Termiz, Andijon, Qo‘qon, Nukus, Buxoro, Urganch shaharlarida joylashgan ayrim maktabgacha ta‘lim muassasa, maktab, kasb-

hunar kollejlari va akademik litseylarda imkoniyati cheklangan bolalar aralash guruhlarda inklyuziv texnologiya asosida ta'lim-tarbiya olishdi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar uchun barcha sharoitlar yaratilib berilmoqda. Ularni jamiyatga qo'shish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida „ Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta'lim loyihasi” asosida ish yuritib kelimoqda. Bunda asosan inlyuziv ta'lim imkoniyatlaridan foydalanish ko'zda tutilgan.

Inklyuziv ta'lim-bu barcha bolalar uchun maxsus ta'lim olish ehtiyojlarini qondirish va individual imkoniyatlarining farqliligini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida ilm olishda teng huquqqa ega ekanliklarini ta'minlashdir.

Inklyuziv ta'limni maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablarda, kollejlarda tashkil etish orqali, imkoniyati cheklangan bolalarga bo'lgan munosabat ijobiy tomonga o'zgarayotganligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim umumta'lim maktablarida tahsil olayotgan bolalarga barcha tadbirda faol ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida esa ular jamiyatdan ortda qolishini bartaraf etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun yaratilgan inklyuziv ta'lim strategiyasi o'qishning uzluksiz davom etishini ta'minlaydi. Oila-bolalar bog'chasi-maktab-kasb-hunar kolleji-ish bilan ta'minlash-ushbu tizim kelajakda ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini bema'lol umumta'lim maktabalarida va oliy ta'lim o'quv yurtlariga bema'lol „qo'rqmasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi.

Inklyuziv ta'lim-o'quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan jarayon hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim sog'lom va imkoniyati cheklangan bolalarni birgalikda o'qitish hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limning vazifalari quyidagilardan iborat:

- rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo'lgan o'quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;
- jamoatchilik hamda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar muammolariga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish;
- ta'lim jarayonida sog'lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

➤ barcha o‘quvchilar uchun davlat ta’lim standartlariga muvofiq maktabgacha, umumiy o‘rta, kasb-hunar va oliy ta’lim dasturlarini o‘zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

➤ o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko‘nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

➤ alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta’lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta’lim-tarbiya metod va vositalarini qo‘llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash;

Imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim maskanlariga borishi bilanoq turli xil qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunday holatda ular alohida qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘lishadi. Bunday yordam ularning butun hayotida davomida zarur bo‘ladi. Shuning uchun har bir maktabda imkoniyati cheklangan bolalar uchun alohida shart-sharoitlar yaratilishi lozim. Inklyuziv ta’lim jarayonida nuqsoni bo‘lgan bolalar sog‘lom bolalar bilan bir sinfda ta’lim olishadi. Bunday ta’lim ularning holatlari barqaror bolishini ta’minlaydi. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta’limni davom ettirishlari va o‘zlari kabi bo‘lgan bolalar bilan bir sinfda o‘qishlari ularning ijtimoiylashuviga, rivojlanishlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilarni o‘qitish mobaynida ularning bilimlarni qay darajada o‘zlashtira olishiga qarab cheklangan darslar tashkil etiladi. Bu darslar ham avvalo umumiy o‘rta ta’limning mazmuniga mos bo‘lishi kerak. Cheklangan darslar muammolarni bartaraf etish uchun xizmat. O‘quv jarayoni hamda sinf xonalaridagi shart-sharoitlar imkoniyati cheklangan bolalar ehtiyojlariga muvofiq bo‘lishi kerak. Bunday sharoitda ta’lim jarayoni individuallashtirilgan va uning muddatlari esa cho‘zilgan bo‘lishi mumkin.

Masalan: ko‘zi ojiz bolalar uchun to‘qqiz yillik umumta’lim shakli o‘n yil davom etadi. Tayanch harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar yoki ruhiy jihatdan cheklangan bolalar boshlang‘ich ta’lim jarayonida ta’limning maqbul variantlaridan foydalanilgan holda darslar tashkil etiladi.

Inklyuziv ta’limning mohiyati yurtimizda juda katta hisoblanadi. Chunki bu ta’lim tashkil etilishidan dast avval barcha imkoniyati cheklangan bolalar alohida o‘z uylarida ta’lim olishardi. Bu esa ularning ijtimoiylashuvini chegaralab, mustaqil hayotga tayyor bo‘lishlarini qiyinlashtirishga olib kelardi. Inklyuziv ta’lim esa bu muammolarning barchasiga chek qo‘yib, ularni bartaraf qildi. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta’lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili mavjud. Birinchidan, imkoniyati cheklangan bolalar ham sog‘lom bolalar bilan birgalikda o‘zaro faoliyat

ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalana dilar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillari asosida tarbiyalana dilar, nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribonroq va e'tiborliroq, nisbatan sezgirroq bo'ladilar, ularga g'amxo'rlik ko'rsatishni tabiiy hol deb biladilar. Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligini his qiladilar va ijtimoiy hayotga osonroq va ertaroq moslasha boshlaydilar. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiyasida ota-onalar, pedagoglar, mutaxassislar, mahalla hamkorligida ish olib borishni talab qiladi.

Korreksion pedagogika fanida imkoniyati cheklangan bolalarning turli xil toifalari ustida ish olib boriladi. Ular quyidagilardir:

- eshitish kamchiliklariga ega bo'lgan bolalar (kar, zaif eshituvchi bolalar, kech kar bo'lib qolgan bolalar)
- ko'rish qobiliyati zaif (ko'r, zaif ko'ruvchi bolalar);
- aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar;
- nutqiy nuqsonlari bor bolalar;
- harakat-tayanch a'zolarida kamchiliklari bo'lgan bolalar;
- ruhiy rivojlanishi sust bolalar;
- mujassam kompleks nuqsonli ko'r-kar-soqov bolalar;
- rivojlanishida murakkab ko'p nuqsonli bolalar;
- autizm sindromiga chalingan bolalar

Lekin har qanday bolani ham to'g'ridan-to'g'ri imkoniyati cheklangan deb atab bo'lmaydi. Chunki u bolaning rivojlanishiga har tomonlama ta'sir qilgan bo'lishi kerak. Masalan: bolaning chap qulog'i eshitsa-yu, o'ng qulog'i eshitmasa bu holatda u imkoniyati cheklangan bolalar toifasiga kiritilmaydi. Sababi bu bola ham boshqa tengdoshlari qatorida darslarni o'zlashtira oladi va uning rivojlanishiga har tomonlama ta'sir ko'rsatmaydi. Yoshi katta kishilarda ham vaqt o'tishi mobaynida paydo bo'lgan nuqsonlar ham ularni imkoniyati cheklangan kishilar sirasiga kiritilishga sabab bo'la olmaydi.

KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR

Ko'rish bolaning hayotiy faoliyatida va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ko'rishdagi nuqsonlar bolaning ruhiy, jismoniy rivojlanishida ikkilamchi nuqsonlar kelib chiqishiga olib keladi. Tiflopedagogika fanida ko'rish nuqsoni darajasiga hamda o'quv materialni idrok qilishga ko'ra quyidagi guruhlar farqlanadi:

Ko‘r va deyarli ko‘r (qisman ko‘ruvchi) bolalar. Ko‘rish o‘tkirligi 0 dan 0,004 gacha. Bu bolalar umuman ko‘rmaydilar, ko‘rish imkoniyati kam saqlangan. Mashg‘ulotlarda ular asosan o‘quv materialini sezish, eshitish idroki asosida o‘zlash-tiradilar. Brayl tizimi bo‘yicha o‘qiydi va yozadilar

Zaif ko‘ruvchi bolalar. Zaif ko‘ruvchi bolalarning ko‘rish o‘tkirligi tuzatish (korreksiya) ko‘zoynaklari bilan 0,06 dan 0,09 gacha. Bu bolalarda odatda ko‘rishda murakkab nuqsonlar kuzatiladi.

Zaif ko‘ruvchi bolalar. Ko‘rish o‘tkirligi tuzatish ko‘zoynaklari bilan 0,1 dan 0,3-0,4 gacha. Ma‘lum sharoitlarda ular ko‘rish orqali erkin o‘qib, yozishlari mumkin, buyumlarni ko‘rib idrok etadilar, katta fazoviy doirada ko‘rib mo‘ljol oladilar

Ko‘z o‘tkirligi 0,05 dan to 0,4 gacha bo‘lgan zaif ko‘ruvchi bolalar maxsus bog‘cha va maktablarda ta‘lim-tarbiya olishadi. Maxsus maktablarni bitirgach, ko‘rish qobiliyati zaif bolalar jumhuriyat ko‘rlar jamiyati qoshidagi muassasalarda ishlaydilar, intellektual faoliyat bilan shug‘ullanadilar (yozuvchi, shoir, oliy va o‘rta maktab o‘qituvchilari, musiqachi va boshqalar bo‘lib).

ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR

Surdopedagogikada eshitishida nuqsonlari bor bolalar kar, zaif eshituvchi, keyinchalik zaif eshituvchi bo‘lib qolgan bolalar guruhiga bo‘lib o‘rganiladi. Tug‘ma hali tili chiqmagan go‘daklik davrida ikkala quloqning mutlaqo eshitmasligi kar-soqovlikka olib keladi. Eshitish qobiliyatining qisman buzilishi natijasida nutqiy nuqsonga uchragan bolalar zaif eshituvchi bolalar guruhiga kiritiladi. Nutqi rivojlanib, shakllanib olgandan so‘ng yaxshi eshitmaydigan bo‘lib qolgan bolalar keyinchalik zaif eshituvchi bo‘lib qolganlar guruhiga kiradi. Bu nuqson nutq tarkib topganidan so‘ng vujudga kelsa ham, quloqdagi nuqson tu- fayli eshitishda xos kamchiliklar bo‘laveradi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki inklyuziv ta‘limning tashkil etilishi juda ko‘p imkoniyati cheklangan bolalarni hayotga qaytardi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki ular uchun tashkil etilgan inklyuziv ta‘lim dasturi ularni tashqi olam bilan bog‘ladi, ijtimoiy muloqotga kirishishlariga imkon yaratdi, o‘zlariga bo‘lgan ishonch tuyg‘usini uyg‘otdi va asosiysi ular ham bu hayotda barcha bolalar singari hayot kechirish huquqiga ega ekanliklarini anglashdi. Inklyuziv ta‘lim olgan bolalar kelajakda jamiyatda faol qatnasha oladi, mehnat bozorida yaxshiroq imkoniyatlarga ega bo‘la oladi va bu ta‘lim insonlarni ajratib qo‘yish o‘rniga bir-biriga bo‘lgan mehr hissini uyg‘otadi. Buning natijasida esa ular jamiyatga to‘laqonli qo‘shila oladi va yurtimizda bag‘rikeng va teng huquqli jamiyat shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil 23-sentyabr. O'RQ-637-son.
2. 2020-2025 yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'lim Inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi. 13.10.2020-yil PQ 4860-son.
3. L.R.Muminova, R.Sh.Shomaxmudova, Z.M.Axmedova. "Inklyuziv
4. ta'lim" o'quv qo'llanma. Toshket 2019.
5. D.S.Qaxarova "Inklyuziv ta'lim texnologiyasi" Toshkent. 2014.
6. F.U.Qodirova, X.Sh.Yunusova. Inklyuziv va maxsus ta'limning filologik asoslari. Chirchiq 2022.
7. A.A.Xaitov Akmeologik pozitsiyani rivojlantirish tuzilmasi va uning tarkibiy komponentlari. ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023
8. Xaitov Abduqosim Abdulakim o'g'li. Bo'lajak o'qituvchilarni ekologik savodxonligini oshirishda akmeologik yondashuv. «Интернаука», 2020